

КОСТЕНКО Наталія Іванівна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАРУБІЖНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

У статті здійснено історичний аналіз, становлення і функціонування системи сімейного виховання в країнах Західної Європи й Північної Америки; визначено особливості взаємин батьки-вчителі, а також особливості суті теорії і практики сімейного виховання в зарубіжній педагогічній науці; визначено пріоритети сімейного виховання в передових зарубіжних країнах.

Ключові слова: сімейне виховання, виховні процеси, взаємини батьки-вчителі, проблеми виховання.

У світовій практиці набуває поширення нова етика побудови стосунків із дітьми, яка знайшла своє відображення у Конвенції про права дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у листопаді 1989 року. В ній зазначаються основні права дитини: на виживання, розвиток і захист; проголошено: основні потреби дітей пріоритетні при розподілі ресурсів життєзабезпечення. Положення Конвенції є важливим орієнтиром для України, в якій сьогодні соціально-виховна інфраструктура дитинства в сфері здоров'я, освіти, відпочинку, культури, спорту зазнає суттєвих змін. І як наслідок, спосіб життя дітей, рівень їхнього розвитку стають найважливішим індикатором рівня розвитку країни.

Модернізація суспільних відносин у ХХ столітті значною мірою вплинула на функціонування сімей, їх склад, структуру, демографічну поведінку. Об'єктивні тенденції зміни шлюбно-сімейних відносин сприяли автономізації і нуклеаризації сім'ї. Суттєві зміни відбулися в поглядах людей на шлюб, сімейні стосунки, роль чоловіка та жінки. Спостерігається скорочення числа шлюбів, зростання позашлюбних народжень, розлучень, кількості неповних сімей і дітей, які в них виховуються. На жаль, негативні тенденції суспільного розвитку стають усе більш стійкими. Розрізненість впливу сім'ї, соціуму, різного роду державних і громадських організацій у кінцевому результаті справляють негативний вплив на ефективність виховної діяльності батьків [2]. При цьому одним із найважливіших факторів успішного вирішення даної проблеми стає підвищення ролі сім'ї як активного суб'єкта соціуму, що формує особистість. Ще одним фактором є зростання конфліктності у стосунках між подружжям, батьками та дітьми, посилюється їхній депресивний стан, що є наслідком економічної, правової і моральної незахищеності, знижується роль сім'ї в соціалізації дітей [5].

Отже, з огляду на згадані вище негативні тенденції суспільного розвитку нашої країни постає необхідність розвитку об'єктивних можливостей сім'ї, підвищення її виховного потенціалу, адаптаційних можливостей, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, запобігання руйнуванню морально-етичних норм і традицій української сім'ї. Тому сьогодні, як ніколи, доцільним є використання ідей та здобутків зарубіжної педагогічної науки, вивчення науково-методологічної бази досліджень із метою подальшого використання в Україні передового педагогічного досвіду розвинутих західних країн із питань теорії і практики сімейного виховання.

Великий вклад у розробку проблем сімейного виховання зробили видатні вітчизняні вчені К. Ушинський, Г. Ващенко, С. Русова, А. Макаренко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович, В. Пстовий, Т. Алексєнко та інші. Про роль сім'ї у вихованні писали В. Белінський, О. Герцен, В. Шелгунов та багато інших передових людей Росії минулого століття. Особливий внесок у розробку проблем сімейного виховання зробив П. Лесгафт. У своїх роботах він обґрунтував мету, завдання, зміст та методи сімейного виховання.

Теоретико-методологічні аспекти дослідження сім'ї і проблем виховання висвітлені в публікаціях таких зарубіжних педагогів і соціологів, як: Н. Аберкомбі, С. Гудман, Л. Давідофф, Л. Ірвін (Велика Британія); П. Дюрнінг, Д. Лавеню, Д. Фабле (Франція); Ф. Кюїзінї, Ж. Делає, Ж.-П. Пуртуа (Бельгія); С. Монтандон, Ф. Перрену, Ж. Келлергалльс (Швейцарія); Л. Етьєр, Е. Палачіо-Квінтін, Ж. Кутюр (Канада); Р. Емері, К. Александер, Дж. Гарбаріно, Дж. Келлі (США).

На сьогодні в науково-педагогічних дослідженнях в Україні проблема теорії та практики сімейного виховання в зарубіжжі, зокрема у Великій Британії, розглядається тільки в історико-педагогічному аспекті у дисертаційному дослідженні О.Й.Демченко та в ракурсі етнопедагогічних традицій – у дисертаційних дослідженнях М. Тадеєвої («Етнопедагогічні традиції виховання у Великій

Британії»), Т. Швець («Народнопедагогічні традиції виховання у Франції»), В. Махінова («Традиції виховання в німецькій народній педагогіці») та в монографії М. Євтуха і М. Тадєєвої («Етнопедагогічні традиції виховання у Великій Британії»). Проте, ще недостатньо висвітленими залишаються питання теорії сімейного виховання в зарубіжних країнах, зокрема в країнах Північної Америки (США, Канада) та країнах Західної Європи.

Наукові дослідження, спрямовані на вивчення виховної діяльності батьків, знайшли своє поширення в США тільки з 1970 року та з початку 80-х років – в європейських країнах. Упродовж останніх десятиліть у житті західних держав стало очевидним, що попередження багатьох соціальних проблем, зокрема таких, як «масове» шкільне невстигання у дітей-вихідців із проблемних середовищ, психологічна дезадаптація дітей і підлітків та дитяча злочинність, можливе лише за умови реорієнтації соціально-педагогічних дій суспільства щодо сім'ї та до розвитку наукових досліджень із проблем сімейного виховання.

Забезпечення умов успішного навчання дітей у школі, запобігання ізоляції дітей-інвалідів, «проблемних» дітей, надання допомоги батькам таких дітей передбачало також переорієнтацію дій фахівців. Соціально-педагогічне втручання в сім'ю, виховання дітей у спеціалізованих закладах і особливо трансформація стосунків батьки-вчителі стали предметом переосмислення не тільки системи підготовки педагогічних працівників, а й системи освіти самих батьків. Окрім необхідності соціальної допомоги батькам, які переживають певні труднощі, питання педагогічної освіти та виховання батьків було винесено в ряді країн Європи і Північної Америки в категорію основних.

Науковці, більшість з яких є членами Міжнародної Асоціації з питань виховання та наукових досліджень із проблем сімейного виховання, яка була заснована в 1986 році в Монреалі Жаном-П'єром Пуртуа та педагогами Квебеки, ініціювали розвиток наукових досліджень і впровадження університетських дисциплін, що безпосередньо базуються на питаннях сімейного виховання, в більшості європейських країн [7]. Неприймаючи до уваги ранні етапи розвитку сімейного виховання у зарубіжжі, можна виділити три основні періоди: з другої половини XIX століття до Першої світової війни; від періоду між двома війнами до початку 60-х років; із 60-х років до сьогоднішнього дня. Необхідно також виділити чотири головні напрями, що, безперечно, зумовили виникнення та розвиток сімейного виховання в зарубіжних країнах: 1) від попередження дитячої смертності до забезпечення гармонійного розвитку дитини; 2) від боротьби проти шкільного невстигання до дослідження методів його попередження; 3) від створення спеціалізованих виховних закладів до турботи суспільства про дітей з вадами фізичного розвитку; 4) від допомоги малозабезпеченим сім'ям до соціально-виховних дій, спрямованих на рядових батьків [4].

Інституційний розвиток питання виховання батьків почався лише з 1880 року. Ініціаторами цього процесу були державні службовці, робітники соціальної сфери та психологи. Впродовж 30-х років у США виникає публічний рух, який є структурно оформленим і займається організацією соціопедагогічних втручань, спрямованих на сім'ю. Представниця цього руху Адамс допомагала сім'ям іммігрантів у період великої депресії 1929 року. Виникнення аналітичних течій у 30-ті роки, особливо в США, сприяли відродженню інтересу до проблем сім'ї та виховання дітей. Особливо це ознаменувалося появою робіт Гесселла (1939 р.), Спока (1957 р.), Дрейкурса та Сольтца (1964 р.), а також Жіотта (1969 р.). Ці автори найчастіше зосереджувалися на проблемах середньої американської сім'ї з метою підтримки батьків у вихованні їхніх дітей. У 1929 р., окрилена новими педагогічними теоріями, мадам Верін засновує Школу батьків у Франції. У Німеччині засновником перших дитячих садків є видатний педагог Фрідріх Фребель, який 1940 року створив асоціацію жінок і матерів з метою «сприяння» встановленню «позитивних взаємозв'язків» між матір'ю та дитиною. Перша ж Школа матерів була створена 1917 р. у Штутгарті Луїзою Ламперт і дуже швидко знайшла своє «відтворення» в інших містах Німеччини [5].

Вважаємо за необхідне запропонувати класифікацію структур сім'ї, а саме: біпарантальна – від латинського «*bi*» (двічі) та французького «*parents*» (батьки), це сім'я, яка передбачає наявність батька, матері та дітей; монопарантальна – від грецького «*monos*» (один, єдиний) та французького «*parents*» (батьки), неодружена жінка, яка сміливо прийняла рішення виховувати дитину, або розлучена жінка чи вдова; рекомпозована – від французького «*recomposer*» (заново складати), сім'я, що складається з одного із батьків та з іншого дорослого члена сім'ї, який має відношення до одного із батьків дитини, але не до неї самої; адоптивна – від латинського «*adoptatio*» (усиновлення), це сім'я, що всиновлює

дітей. Окрім подружньої пари, це може бути одинак або одинока жінка (тільки в країнах, що дозволяють усиновлення одиноким), які виявили бажання усиновити дитину [4].

Отже, серед різноманітних виховних середовищ «сімейного типу» розрізняють сім'ї біпарантальні, монопарантальні, рекомпозовані, адоптивні та окремо виділяються різні позасімейні середовища.

Різнманітні позасімейні середовища виникають тоді, коли подружня пара нездатна виконувати своїх батьківських обов'язків і відповідні установи здійснюють своє втручання з метою відселення дитини в інше виховне середовище. Такі діти найчастіше опиняються в адоптивній сім'ї або в колективних виховних закладах типу інтернатів. Сімейне виховання, в широкому розумінні, включає в себе не тільки соціальну та сімейно-виховну діяльність, але й соціально-педагогічне втручання, яке здійснюється для того, щоб підготувати, допомогти й підтримати батьків у справі виховання дітей.

Серед педагогічно-соціальних втручань у зарубіжжі розрізняють: виховання або навчання батьків; соціовиховне втручання, спрямоване на батьків та сімейне заміщення [1]. Термін «навчання батьків», якому надається перевага більшістю європейських учених над «вихованням батьків», означає «намагання поглибити свідомість батьків та використання виховних здібностей батьків» [2]. Соціовиховні втручання – це дії, що здійснюються фахівцями і спрямовані на те, щоб допомогти, підтримати та порадити батькам у виконанні ними завдань виховання дітей.

Аналізуючи стан наукових досліджень у Великій Британії, 1985 р. Агнес Ріво пише, що «доповідь Наукової Ради з питань соціальних досліджень «Наукові дослідження сім'ї» є першою в цій галузі педагогічної науки. В цілому, національний інтерес до наукового вивчення проблем сім'ї є новим. Здається, що сім'я стане важливою темою, як предмет вивчення і як політична актуальність» [7]. Аналіз стосунків виховних процесів у сімейному середовищі передбачає вивчення специфіки складу цієї групи та вивчення ролі й місця інстинкту, почуттів і соціальних статусів даної групи. Вивчення згаданих вище чинників допомагає розкрити суть таких важливих проблем, як природа материнської любові, різниця між зв'язком родинним та адаптивним, між батьком, «другим» батьком і хрещеним батьком, а також з'ясувати відносини між батьками та педагогами, які беруть участь у вихованні їхніх дітей [5]. Цей комплекс відносин визначає фундаментальні положення батьківства і навіть дає визначення поняття «батьківство». Побудова стосунків між матір'ю і дитиною стала в останні роки предметом багатьох наукових досліджень. Зарубіжні психоаналітики продовжують вивчення фантастичних чинників побудови материнських почуттів. Деякі зарубіжні вчені, як, наприклад, Слейд (Велика Британія), надають перевагу аналізу взаємозв'язку між матір'ю і немовлям, а також дослідженню перспектив його подальшого розвитку: материнська чутливість, організація відносин матір-дитина, взаємообмін емоційними станами між матір'ю та немовлям [7].

Вже стала класичною проблема недостатнього та відносно нещодавнього інтересу зарубіжних науковців до вивчення ролі батька в сімейному середовищі, викликаного еволюційними процесами, які відбуваються в сім'ї. Аналізуючи науково-педагогічну літературу, С. Бойд (США) резюмує перші наукові дослідження з вивчення ролі батька – це є дослідження, проведені шляхом бесіди з чоловіками на предмет їхньої ролі як батьків (Гарднер, 1943 р.) та їхньої виховної діяльності (Таш, 1952 р.). Результати цих досліджень були широко використані науковцями, які впродовж 60-х років вивчали результати відсутності батька в сім'ї. Але тільки з 70-х років, особливо після публікації роботи Д.Кантора та Лера (США) 1975 р., дослідники цілеспрямовано почали вивчати роль батька в сім'ї – Бельські (1984 р.); Лемб (1976 р., 1981 р.); Лемб, Плек і Левін (1985 р.); Бозетт (1985 р.); Перетті (1984 р.); Раден, Гольдсміт (1985 р.). Наукові дослідження в зарубіжжі з питань батьківства та наслідків впливу батька на своїх дітей є ще недостатніми. Велика їх кількість присвячена вивченню наслідків відсутності батька в сім'ї або присутності в сім'ї батька-алкоголіка, правопорушника та його впливу на генезис дезадаптації дітей. І тільки 1978 р. Кларк-Стюарт (Велика Британія) здійснив спробу систематичного вивчення впливу результатів присутності батька в сім'ї на характер стосунків між матір'ю та дитиною. Афективні показники виховних процесів, які відбуваються в сімейному середовищі, є фундаментальними, їх вивчення спрямоване на точне визначення статусу головних дійових осіб цих процесів. Багато зарубіжних наукових досліджень залишаються спрямованими не тільки на вивчення афективної сторони відносин батьки-діти, але і на дослідження наслідків присутності інших дорослих у сімейній групі та на вивчення стосунків між дітьми [4].

Вивченню зарубіжними педагогами виховних процесів, що здійснюються в сім'ї, передували дослідження, спрямовані на вивчення впливу на дітей середовища, в якому відбувається процес

виховання, а саме – на результати шкільного навчання та на ймовірність виникнення підліткової злочинності. Сімейна група у таких дослідженнях розглядається як «чорний ящик», що «виробляє» за певних умов шкільну неуспішність, дитячу злочинність і т.д. Важливість дослідження головних суб'єктів, задіяних у виховному процесі, та аналізу відносин між дорослими і дітьми зумовили необхідність розробки зарубіжними педагогами теоретичної моделі, яка б дозволила розкрити складність явищ виховного процесу. Ця модель може бути створена за умови визначення конститутивних факторів процесу виховання, врахування тимчасових і діяхронічних параметрів та розгляду сімейної групи в соціальному середовищі, до якого вона належить. Виховання дітей у зарубіжній педагогіці розглядається як соціальна практика, яка поєднує виховні цінності та ефективні дії, спрямовані на виховання дітей. Упродовж тривалого часу наукові дослідження в зарубіжній педагогічній науці були спрямовані на вивчення афективних параметрів процесу виховання, але багато сучасних досліджень надають перевагу вивченню когнітивних чинників, адже навіть успішне навчання дітей у школі розглядається як вимір ефективності виховних процесів, що відбуваються в сім'ї [7].

Щодо проблеми співробітництва між батьками і вчителями, то педагоги та вчителі є головним професійним корпусом, тісно пов'язаним із функціонуванням сімейної групи. Головне завдання системи шкільного навчання в країнах Європи та Північної Америки, в центрі якої стоїть учитель, прищепити кожній дитині бажання до навчання, яким би не було її соціальне оточення, психопатологічні проблеми батьків або її негативне ставлення до школи. У 1992 році американські педагоги створили важливий науково-дослідний центр під керівництвом Д. Девіса (Бостонський університет), Ж. Епстейна (університет Джона Гопкінса), який називається «Центр сімей, товариств, шкіл та навчання дітей». Цей центр видає журнал, де висвітлюються результати науково-педагогічних досліджень й інновацій різнопланової тематики – етнографічне вивчення сімей, проблеми взаємозв'язку сім'я-школа, вплив взаємодії сім'я-школа на мотиваційні показники дітей у навчанні. Термін «партнерство» у питанні стосунків батьки-вчителі є предметом численних дискусій у педагогіці багатьох зарубіжних країн упродовж останніх років. У той час як французькі педагоги схиляються до визначення цього «партнерства» як «комплексної угоди» між двома інституціями, то вчені Квебеку розрізняють «співробітництво» та «партнерство» [6].

Вивчення нещодавно розроблених програм із питань допомоги батькам у вихованні дітей демонструє різноплановість підходів у дослідженні даної проблеми в Європі та Північній Америці. Так, програма Р. Тремблея (США) та його команди є яскравим прикладом цілеспрямованого соціопедагогічного втручання на прошарок населення, що має низку труднощів із вихованням і доглядом за дітьми. Соціопедагогічні втручання, які ми можемо сьогодні спостерігати у країнах Західної Європи, пов'язані зі зростанням рівня шкільного невстигання серед дітей із соціально неблагополучних середовищ та передбачають заходи більш глобальні за рахунок мобілізації дій суспільства з метою створення колективного опору в такій ситуації [5].

Термін «сімейне заміщення» був запропонований французьким педагогом Полем Дюрнінгом 1986 року, з метою визначення відповідального за виховання і передбачає надання притулку на певний період в інтернатних закладах або в адоптивній сім'ї. Окрім подвійної опозиції між сімейним вихованням та вихованням в інтернатних закладах, можна констатувати факт розвитку посередницьких та інноваційних форм виховання у багатьох зарубіжних країнах, які передбачають поєднання переваг згаданої вище опозиції. Ці міні-структури мають різноманітні форми: міні-виховні заклади, які організовує сімейна пара або організація закладів типу «дитячого містечка» [3]. Отже, наукові дослідження з проблем сімейного виховання з'являються в зарубіжжі як попередньо необхідна умова розвитку соціальних втручань в сім'ю, та з метою вдосконалення і поліпшення процесів сімейного заміщення. Тривалий час наукові дослідження з проблем виховання дітей були сконцентровані навколо системи шкільної освіти. Сьогодні боротьба проти шкільного невстигання, а також проблема численних психологічних та соціальних дезадаптацій дітей і підлітків привели до нового погляду на важливість виховної діяльності батьків, на розвиток наукових досліджень та на необхідність соціовиховних втручань у сферу сімейного виховання. Інтерес до виховної діяльності батьків виник у зарубіжжі в результаті систематичного залучення фахівців соціальних служб до вирішення проблем виховної діяльності сім'ї та її соціалізації. Окрім необхідності соціальної допомоги батькам, котрі переживають певні труднощі, питання педагогічної освіти та виховання батьків було винесено в зарубіжних країнах до розряду основних. Дослідженням із питань соціопедагогічних

втручань в сімейне середовище передувало систематичне вивчення внутрішньосімейних процесів виховання. Це широко сприяло розвитку наукових досліджень процесів виховання, що здійснюються безпосередньо в сім'ї, спочатку в США, а згодом і в інших зарубіжних країнах під впливом робіт американських педагогів [6]. Можна виділити три основні етапи розвитку сімейного виховання в зарубіжжі: 1) з другої половини XIX ст. до Першої світової війни; 2) від періоду між двома війнами до початку 60-х років; 3) з 60-х років до сьогоднішнього дня [4]. Наукові дослідження з проблем сімейного виховання, яких не існувало упродовж тривалого часу, набирають стрімкого розвитку з початку 70-х років. Публікації в заатлантичних країнах з'являються систематично ось уже впродовж останніх тридцяти років, а у франкомовних та латинських країнах – упродовж п'ятнадцяти років. Сім'я стає важливою темою як предмет вивчення і як політична реальність.

Таким чином, проведені дослідження дозволяють рекомендувати українським педагогам використовувати теоретичні положення й узагальнений досвід теорії та практики сімейного виховання в зарубіжній педагогічній науці в практиці сімейного виховання у сучасній національній педагогіці з метою поліпшення якості сімейного виховання, виховної діяльності батьків, вирішення проблем соціальної дезадаптації молодого покоління та співробітництва батьки-вчителі.

Список використаної літератури

1. Демченко О. Й. Про співпрацю сім'ї і школи у справі виховання підростаючого покоління у Великій Британії // Наукові записки Тернопільського педуніверситету ім. В.Гнатюка. Серія 3 : Педагогіка і психологія. – Тернопіль, 1998. – № 2. – С. 139–141.
2. Каптерев П. Ф. Задачи и основы семейного воспитания // Энциклопедия семейного воспитания и обучения. Вып. 1. – 1913. – С. 123.
3. Мельниченко Н. О. Законодавче регулювання формальної, неформальної та позаформальної освіти у деяких країнах членах ЄС // Н. О. Мельниченко // Митна справа. – № 2 (74). – Частина 2. – 2011. – С.158–162.
4. Фінчук Г. В. Педагогічна освіта батьків та соціопедагогічні втручання у виховну діяльність батьків у наукових дослідженнях зарубіжних педагогів // Теоретичні питання освіти та виховання. Зб. наук. праць. Вип.11. – Київ, 2000. – С.88–90.
5. Фінчук Г. В. Історичний та психосоціологічний генезис батьківства в наукових доробках зарубіжних педагогів // Теоретичні питання освіти та виховання. Зб. наук. праць. Вип. 16. – Київ, 2001. – С.9–12.
6. Співробітництво в галузі освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу 08.01.10 : Частина 6. Неперервна професійна освіта за кордоном 93 http://www.migration_info.org.ua/country_articles/Romania/novepro_spivrobotnytstvo_v_galuzi_osvity.htm. – Назва з екрану.
7. Rivo A. Child protection in Britain// Child development. – 1985. – n34. – P.825-873.

Стаття надійшла до редакції 14.10.13.

Костенко Н. И. «Ретроспективный анализ становления семейного воспитания в зарубежной педагогике».

В статье осуществлен исторический анализ, становления и функционирования системы семейного воспитания в странах Западной Европы и Северной Америки; определены особенности взаимоотношений родители-учителя, а также особенностей сущности теории и практики семейного воспитания в зарубежной педагогической науке; определены приоритеты семейного воспитания в передовых зарубежных странах.

Ключевые слова: семейное воспитание, воспитательные процессы, взаимоотношения родители-учителя, проблемы воспитания.

Kostenko N. I. «A retrospective analysis of the process of formation of family upbringing in a foreign pedagogy».

The article is devoted to the historical analysis of the process of formation and functioning of family upbringing in the West European countries and in the North America; the main features parent-teacher relationships are determined, peculiarities of theory and practice of family upbringing in foreign pedagogical science are found out; the priorities of family education in foreign countries are identified. For a long time scientific researches of the problems of raising children have been focused on the system of education. The interest in educational activities of parents was originated as a result of the systematic involvement of specialist of social services to the resolving the problems of the educational activities of the family and its socialization. Besides the necessity of social assistance to parents who are experiencing definite difficulties, questions on pedagogical education and upbringing of the parents were presented in foreign countries among the principal ones.

This research can recommend Ukrainian educators to use theoretical statements and experienced generalized theory and practice of family education of foreign teaching in practice of family education in Modern national pedagogics in the purpose of improvement the quality of family education, educational activities of parents, and solving the problems of social disadaptation of young generation. So, the family education in the broadest sense, includes not only the socio-educational and family activities, but also the social and pedagogical intervention, that is performed in order to help and to support parents in raising children.

Keywords: family upbringing, educational processes, interrelations parents-teachers, genesis of disadaptation, parenting issues.